

SEÇİM SİSTEMİ VE ANAYASA YARGISI

Prof. Dr. Bülent DAVER

Oturum Başkanı :

A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset ve Sosyal Bilimler Ana Bilim Dalı Başkanı Sayın Prof. Dr. Bülent Daver'in hepimizin bildiği gibi «Türkiye Cumhuriyetinde Laiklik», «Fevkalade Hal Rejimleri», «Siyaset Bilimine Giriş», «Çağdaş Siyasal Doktrinler» gibi kitaplarının yanısıra yerli ve yabancı dilde bir çok bilimsel yayınları bulunmaktadır.

Birinci oturum iki bölümden oluşacaktır. Birinci bölümde Sayın Prof. Dr. Bülent Daver'i dinleyeceğiz. Verilecek aradan sonra, tartışma kısmı başlayacaktır. Orada sürdüreceğimiz yöntemi ayrıca açıklayacağım.

Buyrunuz Sayın Daver; söz sizindir!

Prof. Dr. Bülent Daver :

Sayın Başkan teşekkür ederim.

TBMM'nin sayın başkanı; Anayasa Mahkemesi'nin sayın Başkanı; Türk Adalet ve Hukuk kurumlarının mümtaz temsilcileri, üyeleri; değerli konuklar, sevgili öğrenciler;

Böylesine önemeli bir günde, Anayasa Mahkememizin kuruluş yıldönümünde bana bir konuşma fırsatı verdikleri için Anayasa Mahkemesi'nin sayın başkanına ve değerli üyelerine teşekkürü borç bilirim.

I. GİRİŞ

Anayasa Mahkememiz, Tanzimattan bu yana Türkiye'nin çağdaş hukuk devleti ve insan haklarına dayalı devlet ülküsüne yaklaşmada çok önemli bir kilometre taşı olmuştur. Anayasa Mahkemesi zamanla siyasi ve hukuki gelişme sürecimiz içinde demokrasimizin temel ku-

rumlarından biri olarak ortaya çıkmaktadır. Bu kurum, zamanla, Türkiye'nin siyasal, kültürel, sosyal gelişme sürecine paralel olarak daha da gelişecek, kararları zenginleşecek ve içtihatları ile hukuki hayatımıza ışık tutacak ve yön verecektir. Bu ümidimi ve inancımı böylece ifade ettikten sonra, şimdi konuma geçmek istiyorum. Benim konum «Seçim Sistemleri ve Anayasa Yargısı»dır.

Burada her şeyden önce size, bu konuşmamda üzerinde duracağım başlıca noktaları ana hatlarıyla belirtmek isterim. Önce seçim nedir? Seçim sistemi nedir? Kaç türlü seçim sistemi vardır? Seçim kurumunun dayandığı temel ilkeler nelerdir? Türkiye'de seçimlerin ve seçim hukukunun tarihi aşamaları hangileridir? Seçim sistemiyle ilgili olarak Türk Anayasa Mahkemesi'nin verdiği kararlar hangileridir? Bunların üzerinde duracağım. Bu arada, bazı yabancı ülkelerde bu konuyla ilgili, seçim mevzuatına, seçim uygulamalarına ve jurisprudence (mahkeme içtihatları)'a kısaca değineceğim.

Seçim Kavramı :

İşe her şeyden önce seçim kavramıyla başlayalım. Seçim bilindiği gibi demokrasinin temelidir, onsuz olmaz şartıdır. Yumurtasız omelet olmayacağı gibi, seçimsiz demokrasi de olmaz. Ama seçim sadece demokrasilerde değil, diktatörlüklerde, otoriter ve totaliter rejimlerde de yapılabilir. Bu gibi ülkelerdeki seçimi demokratik seçimlerden ayıran en önemli özellik, demokrasilerdeki seçimlerin halkın, ulusun hür iradesine dayanması, onu yansıtması ve ulus iradesine mutlaka uyulmasıdır. Çoğulcu demokrasilerde seçimlere çok partiyle girilir, siyasi iktidar dürüst seçimler sonucunda ortaya çıkar ve iktidardan yine seçim yoluyla ayrılır.

Teknik anlamda seçim (election), bir kişinin, bir heyetin, bir kurulun, bir toplumun kendisine sunulan çeşitli alternatifler, şıklar arasından hür iradesiyle bir tercih yapmasıdır. «Seçme» ye, yani Batılıların «selection» dedikleri, bizde de eskiden, «ıstıfa» denilen kavrama gelince, seçme seçimden biraz farklıdır. Seçmede ortada bulunan nesnelere, şeylere, objelere arasında bir kişi bu şeylerin en iyisini ayırmaya çalışır. Örneğin, müşterinin manavda en iyi meyveleri seçmesi, bir kişinin terzide dilediği, beğendiği kumaşı seçmesi gibi... Görülüyorki seçme işinde daha çok «elitist» bir karakter, seçilecek şeyde üstün nitelik arama gibi faktörler rol oynamaktadır. Oysa seçimde, seçmenin siyasi görüşüne, hayat felsefesine, sosyal statüsüne, mensup olduğu sosyal sınıfın isteklerine ve kişisel ekonomik çıkarlarına göre bir tercih yapması sözkonusudur.

Referandum ve Plebisit :

Seçim ve seçme kavramlarını bu şekilde ayırt ettikten sonra, müsadenizle şimdi de seçimin referandumdan ve plebisitten farkını kısaca belirtiyim. Çünkü bu konuşmamda bu kavramlara da yer yer değineceğim.

Gerek referandum gerek plebisit seçime benzer. Benzeyen yön- bunlarda da bir oy verme, irade belli etme, tercih yapma ameliyesinin bulunmasıdır. Ama referandum özü itibariyle seçimden farklıdır. Referandumda halk, seçmen heyeti kendisine sunulan bir Anayasa ya da kanun yahut bunların değişiklikleri veya belirli önemli bir sorun hakkında, örneğin Ortak Pazar'a girme, NATO'ya üye olma gibi önemli konularda nihai, kesin kararı verir. Konu oylanır, oylamada katılanların yarısından» bir fazla olumlu oy çıktığı takdirde o Anayasa yahut kanun yahut değişiklikleri veya siyasi karar kabul edilmiş sayılır. Çeşitli ülkelerde, ve nihayet 1961'den itibaren bizim ülkemizde de bazı referandumlar yapılmıştır.

Plebisit'e gelince, plebisit çok defa referandum kavramıyla karışmakta ve ona benzemekle beraber, aslında referandumdan ayrılan, kendine özgü bir kurumdur. Latince «Plebiscitum» (halkın kararı) sözünden batı dillerine geçen «plebisit» terimi daha çok 20. asrın başlarında, özellikle Fransa ve Almanya gibi ülkelerde sık sık başvurulan bir yol olmuştur. 1. Dünya Savaşı'ndan sonra imzalanan barış antlaşmalarında üzerinde anlaşmazlığın olduğu bazı toprakların kaderi konusunda tartışmalı bölgedeki ahalinin, halkın oyuna başvurulması öngörülmüştü. Örneğin Fransa ile Almanya arasındaki tartışmalı bölge Sarre halkına, Almanya'yı mı yoksa Fransa'yı mı tercih ettikleri sorulmuştur. Halk oyunu büyük çoğunlukla Almanya'ya katılma yolunda kullanılmıştır. Görülüyorki plebisit esas olarak toprak terk veya ilhakında halkın oyuna başvurulmasıdır. Fakat diktatörler, örneğin I. ve III. Napoleon, eski Roma tarihindeki Sezarlara özenerek kendilerini bir darbe ile iktidara getirdikten sonra, durumlarını meşrulaştırmak için, halkın oyuna, plebisite başvurmuşlardır. Hatta adı referandum olan bazı halk oylamaları bile özü itibariyle bir plebisit havasına büründürülmüş ve çok dikkate değer ki bu oylamaların sonunda halk çok defa büyük çoğunlukla bu durumu onaylamıştır.

Seçim Tipolojisi :

Seçimin tipolojisine, yani türlerine gelince, seçimin çeşitli türleri vardır. Müsadenizle kısaca bunları sıralayayım. Seçim denilince, genel seçimler, ara seçimler, yerel seçimler v.s. sözkonusu olabilir.

İki meclisli bazı ülkelerde temsilciler (milletvekilleri) ve senato üyeleri (senatörler) halk tarafından genel seçimle seçilmektedir. Örneğin ABD'de olduğu gibi...

Türkiye'de ve bazı ülkelerde genel seçimlerin yanısıra, yerel seçimlerin de demokrasideki yeri ve önemi gitgide daha çok kavranmaya başlanmıştır. Yerel seçimler denildiği zaman, bilindiği gibi belediye başkanlarının, belediye meclis üyelerinin, il genel meclis üyelerinin ve muhtarların seçilmeleri akla gelmektedir. Yerel seçim ve yerel yönetim kavramı daha çok bölgesel, teknik hizmetler, ihtiyaçlar ve sorunları ilgili bulunmaktadır. Bununla beraber, sağlam bir demokrasinin temellerinin atılmasında, yöneticilerin çevreden, tabandan başlayarak merkeze doğru gelmesi tercih edilecek bir husustur. Bunda da, yerel seçimlerin büyük bir rolü bulunmaktadır.

Seçim tipolojisiyle ilgili olarak bir de Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi üzerinde kısaca duralım. Örneğin ABD'de ve Fransa'da Cumhurbaşkanı halk tarafından seçilmektedir. Türkiye'de de bir defaya mahsus olmak üzere 1982 Anayasa referandumu ile birlikte, aynı anda Cumhurbaşkanı için de oy verilmiştir. Fakat 1982 Anayasa'sının sistemi, bu tek istisna dışında, Cumhurbaşkanlarının Meclis tarafından seçilmesini öngörmektedir.

Seçim tipolojisine kısaca değindikten sonra, şimdi seçimin hukuki ve siyasi boyutları üzerinde duralım. Seçimlerin esas itibarıyla bir hukuki bir de siyasi yönü vardır. Seçimin hukuki yönü, seçimlerin temsili demokrasiye ve ulusal egemenlik kuramına dayandırılmış bulunmasıdır. Seçimlerin demokratik hukuk devleti isterlerine uygun olması için bir takım temel şartlar lazımdır. Bu temel şartları Anayasa'lar ve bu arada bizim Anayasa'mız da belirtmiş bulunmaktadır. 1982 Anayasa'sının 67. maddesinde belirtilen bu temel ilkeler şunlardır :

II. DEMOKRATİK SEÇİMİN GENEL İLKELERİ

1. Seçimlerin serbest olması ilkesi : Seçimler serbest, yani hür olmalıdır. Seçimlerde açık ya da dolaylı üstü kapalı biçimde tehdit, baskı, sindirme veya hile olmamalı, ulusun iradesi özgür ve tam olarak belirmelidir.

2. Seçimlerin doğrudan olma ilkesi : Seçimler doğrudan olmalı, bir başka deyişle tek dereceli olmalıdır.

3. Seçimlerin eşitliği ilkesi : Seçimde eşitlik demek, herkesin bir oyunun bulunması ve bu oyların eş değerde olmasıdır.

4. Genel oy ilkesi: Seçme ve seçilme yeterliliğine sahip bütün vatandaşlara seçimlerde oy kullanmak, seçmek ve seçilmek hakları yasalarda belirtilen şartlarla eşit olarak verilmelidir. Yasal şartlar denilince akla gelen seçme yeterliliği ve oy kullanma yeterliliğidir. Yasalarımız seçmen olmayla oy verme şartları arasında haklı olarak bir ayırım yapmışlardır. Burada vurgulanacak nokta, bu ayırımın demokratik ülkelerdeki standartlara, ölçülere uygun olması gerektiğidir. Gözönünde bulundurulması gereken bir başka nokta da, gerek seçimlikte gerek oy vermede kadın - erkek, renk, ırk, dil, din, mezhep, sosyal statü vs. ayırımı yapılmamasıdır.

Burada özellikle kadınlara oy hakkının tanınması konusundaki dünyadaki son gelişmeler üzerinde durmak isterim. Çok yakın zamanlara kadar birçok ülkede, hatta ileri bazı Avrupa ülkelerinde, örneğin İsviçre'de kadınlara seçme ve seçilme hakları tanınmıyordu. Türkiye, bu bakımdan şanslı bir ülkedir denilebilir. Türkiye'de ilk defa 1930 yılında kadınlara belediye seçimlerinde oy hakkı tanındı ve 1934 yılında Anayasa'da yapılan bir değişiklikle Türk kadınlarına seçme ve seçilme hakları verildi. 1935 seçimlerine ilk defa kadınlar da katıldılar ve bazı kadınlar milletvekili seçildiler.

Kadınlardan sonra birde azınlıkların oy hakkı üzerinde durmak isterim. Bazı ülkelerde azınlıkların oy hakları kısıtlıdır. Türkiye'de ise bu konuda yasalara göre bir ayırım yapılmamaktadır. Hatırlanacağı üzere, geçmişte Millet Meclisine seçilenler arasında azınlık gruplarına (Rum, Ermeni, Musevi) mensup milletvekilleri de vardı.

Burada son olarak, yabancılara da oy hakkı tanınması meselesi üzerinde de durmak istiyorum. Yakın zamanlarda, özellikle İskandinav ülkelerinde ve F. Almanya'da beliren bir eğilim, yabancılara yerel seçimlerde kademeli olarak seçme ve seçilme haklarının tanınmasıdır. Bu şimdiden uygulanmaya başlanmıştır. (Avrupa Parlamentosu da 14 Şubat 1989 Strasburg'da yaptığı toplantıda Topluluk üyesi devletlerde yaşayan ve çalışan bütün yabancılara yerel seçimlerde oy hakkı tanımıştır.)

5. Seçimlerin denetimi ilkesi: Seçimlerin demokratik olmasının temel şartlarından birisi de, gerek seçimler yapılırken gerekse seçim sonucunda oylar sayılırken bir denetimin olmasıdır. Bu denetim iki türlü olabilir: Siyasal denetim, yani yasama meclisinin, parlamentoların bu işleri yapması veya yargı denetimi, yani yargıçların seçimleri kontrolü. Türkiye'de 1950 yılına gelinceye kadar seçimlerde yargı denetimi yoktu. Seçimlerin yargıç denetiminde yapılması ilkesi bu tarihten itibaren uygulanmaya başlanmıştır. 1961 ve 1982 Anaya-

sa'ları ile de, seçimlerde yargı yönetim ve denetimi Anayasa'ya ayrı bir hüküm halinde girmiştir. Seçimde yargı denetimi denilince bu da 3 türlü anlaşılabilir: Seçimlerin dürüst ve düzenli bir şekilde cereyan etmesini sağlamak ve işlenebilecek seçim suçlarına karşı cezai müeyyideler koyarak, bu işin yargı yoluyla kontrolüdür. Yargı yoluyla kontrolde de Türkiye'de, Normal Mahkemeler ve son aşamada Yargıtay yetkili olduğu gibi, bazı hallerde Danıştay'ın da seçimlerle ilgili bazı yetkileri bulunmaktadır. Yargıçlardan kurulu YSK'nun yetkilerine gelince, yukarıda da söylediğimiz gibi, ilk defa 1950 yılında kurulan ve 15 Mayıs 1950 seçimlerine nezaret eden YSK vaktiyle tek partili Cumhuriyet döneminde parlamentoya ait olan seçimleri yönetme ve denetleme yetkisini üzerine almış ve özellikle seçim tutanakları ve seçim tutanaklarıyla ilgili olarak yapılan itirazları karara bağlamıştır.

Anayasa Mahkemesi'nin denetimi: İlk defa, 1961 Anayasa'sı seçimlerle ilgili olarak Anayasa Mahkemesi'ne de görev vermiş bulunmaktaydı. Bu görev 147. maddede şu şekilde ortaya çıkmıştır: Anayasa Mahkemesi diğer işleri arasında **kanunların** Anayasa'ya uygunluğunu da denetlemektedir. Bu denetim hem biçim hem de öz bakımından olmaktadır. Kuşkusuz bu kanunlar arasında seçim kanunları da bulunmaktadır. 1982 Anayasa'sı da 1961 Anayasa'sının bu ilkesini muhafaza etmiş bulunmaktadır; 148. maddede kanunların biçim ve öz bakımından Anayasa'ya uygunluğunun denetlenmesini Anayasa Mahkemesi'ne görev olarak vermiştir. Nitekim Anayasa Mahkememiz, 1961'den bu yana seçim kanunlarıyla ilgili olarak yapılan bazı başvuruları incelemiş ve bunları karara bağlamıştır.

III. SEÇİM SİSTEMİ VE ANAYASA YARGISI

Seçim, seçme, seçme hakkı, demokratik seçimin genel ilkeleri, seçimlerin denetimi kavramları üzerinde kısaca durduktan sonra, şimdi de seçim sistemi kavramını irdeleyelim.

Burada herşeyden önce dar anlamıyla seçim sistemi kavramıyla geniş anlamda seçim sistemi kavramını birbirinden ayırt etmek gerekmektedir:

- a. Dar anlamında seçim sistemi. Bu da 3 şekilde olabilir :
 - aa. Çoğunluk sistemi,
 - bb. Nisbi temsil sistemi,
 - cc. Karma sistem.

Şüphesiz seçim sistemi tipolojisinin bu 3 ana tipleri içinde çeşitli alttipler, Varyasyonlar bulunabilir.

b. Geniş anlamda seçim sistemi : Seçim sistemlerini sadece dar anlamında ve hukuki boyutlarıyla ele almak yeterli değildir; bir de siyasal bağlamı içerisinde ele almak gerekir. Yani, seçim ünlü siyasal bilimci David Easton'un dediği gibi genel siyasal sistemin alt sistemlerinden biri olarak ele alınmalıdır. Seçimin bir alt sistem olarak düşünülmesi, demokratik seçim şartları ve özgürlükler rejimi gibi önce hukuki boyutları akla getirmektedir. Başta basın özgürlüğü olmak üzere, dernek kurma özgürlüğü, siyasal partilerin teşkilatlanma ve faaliyet özgürlüğü, toplantı ve gösteri yürüyüşü yapma özgürlüğü gibi temel hak ve özgürlükler burada karşımıza çıkmaktadır. Geniş anlamda bu temel özgürlükler üzerine oturmeyen seçim sürecinin demokratik olduğu söylenemez. Geniş anlamda seçim sistemi denilince bu şartların yanıbaşında, seçim zamanının tesbitinde partilere hazırlıklarını yapabilecekleri makul bir zaman süresinin tanınması; kamusal kitle iletişim araçlarında, örneğin TV'de partilere özellikle güçlerine göre eşit haklar tanınması; siyasal partilere hazineden para yardımı yapılmasında makul ve adaletli ölçüler kullanılması; seçim dönemlerinin ve propaganda sürelerinin bütün partilere çalışma fırsatı verecek uygun ve yeterli ölçülerde olması gibi konular akla gelmektedir.

Çoğunluk Sistemi :

Ben burada seçim sistemleri üzerinde uzun boylu durmayacağım; yalnız, şu kadarını söylemek isterim ki, seçim sistemlerinden çoğunluk sistemi daha çok **istikrar** ilkesine dayanmaktadır. Bir başka deyişle, seçimlerde çoğunluk sistemini uygulayan ülkeler, seçimler sonucunda koalisyonlar olmaması ve tek bir partinin uzunca bir süre ülkeyi yönetmesini amaçlamaktadırlar. Bilindiği gibi, ABD'de ve İngiltere'de bu seçim sistemi uygulanmaktadır. Çoğunluk sisteminin uygulandığı ülkelere genellikle iki büyük partinin yarıştığı iki partili sistem geçerli olmaktadır. Türkiye'de de 1961 yılına gelinceye kadar adı, basit çoğunluk sistemi uygulanmıştır. Fransa'da, halâ mutlak çoğunlukla basit (adı) çoğunluğun karması bir sistem uygulanmaktadır. (Bu sistem iki türlü bir sistemdir. Birinci turda mutlak çoğunluğu, yani % 50'yi bulan adaylar seçilmektedir. Birinci turda mutlak çoğunluğu sağlamayan adaylar ikinci tura girmektedirler. Ayrıca ilave edelim ki Fransa, seçilmiş olmak ve partilerin parlamentoya girebilmesi için belirli seçim barajı koyan ülkelere biridir. Bu baraj şimdi % 10'dur.

Çoğunluk sisteminin de çeşitli tipleri vardır. İngiltere'de tek isimli, dar bölge seçim sistemi uygulanmaktadır. (Bu sistemi bir düşünürümüz gladyatör dövüşüne benzetmiştir.)

Yukarıda da söylediğimiz gibi, Osmanlı İmparatorluğu dönemi dahil (I. ve II. Meşrutiyet) Türkiye'de seçimler 1961 yılına gelinceye kadar çoğunluk sistemiyle yapılmıştı. Fakat işaret edelim ki, 1920'de Ankara'da olağanüstü yetkilere sahip bir Millet Meclisinin toplanmasını isteyen M. Kemal Paşa, seçimlerin nasıl yapılması gerektiği hakkında valilere ve kumandanlara gönderdiği genelgede, Türkiye'de eskiden beri kullanılan adi çoğunluk sisteminin bu seçimde bırakılarak, seçimin mutlak çoğunluk sistemine göre yapılmasını istiyordu. Seçimde her livadan (II) beşer kişi seçilecektir. Ayrıca seçimler serbest olacaktır. Bütün siyasal partiler, bütün bağımsız adaylar seçime girebilecektir.

Kuşkusuz, o devrin olağanüstü koşulları, düşman işgalindeki bölgelerde seçimlerin yapılamaması, savaş hali ve yer yer ortaya çıkan isyanlar nedeniyle, bu ilk seçimler normal şartlar altında yapılamadı. Ama, bu durum, o şartlarda bile Atatürk'ün seçim kavramına ve millet iradesinin tam olarak, serbestçe oluşması kavramına ne kadar önem verdiğini gayet iyi göstermektedir.

Nisbi Sistem : Nisbi sistemde temel ölçü **adalet** ilkesidir. Nisbi sistemin de çeşitli varyasyonları, tipleri vardır. Bunlardan en önemlilerinden birisi de bilindiği gibi D'Hondt sistemidir. Bu seçim sistemi genellikle daha **adil** olmakla birlikte, uygulandığı ülkelerde çok defa koalisyonlara ve dolayısıyla hükümet bunalımlarına yol açmaktadır. Öte yandan nisbi seçim sisteminde hele bunun bazı türlerinde sonuçları saptamak çok karışık, çaprasık hesap işlemlerini gerektirmektedir, (Nisbi sistem usulü İtalya'da, Belçika'da, Hollanda'da, Danimarka'da ve 1961'den bu yana değişik biçimlerde Türkiye'de uygulanmaktadır.)

Seçim Sistemlerinin Değerlendirilmesi :

Seçim sistemleri değerlendirilirken 3 konu fikrimce çok defa birbirine karıştırılmaktadır. Bu konulardan birisi iyi seçim sistemi kötü seçim sistemi tartışmasıdır. İkincisi çağdaş demokrasi ve çağdaş hukuk devleti ilkelerine, çoğulcu demokrasi ölçülerine uyan veya uymayan seçim sistemi sorunudur. Üçüncüsü, Anayasa Mahkemesi bulunan ve Anayasa yargısını seçim kanunlarında da geçerli sayan ülkelerde, örneğin, F. Almanya'da ve Türkiye'de seçim kanunlarının ve seçim sisteminin Anayasa'ya uygunluğu sorunudur.

Birinci konuda, şunu söyleyebilirim : İyi seçim sistemi - kötü seçim sistemi yoktur. Her sistemin iyi veya kötü tarafları bulunabilir. Önemli olan, çağdaş hukuk prensiplerini ve o ülkenin temel şartlarını

bağdaştıran bir sistemi bulmak ve uygulamaktır. Fransa, için iyi olan bir seçim sistemi bir başka ülke için iyi olmayabilir. ABD için iyi olan bir seçim sistemi, bağımsızlığına yeni kavuşmuş bir ülkede, örneğin Hindistan'da iyi sonuçlar vermeyebilir. Bunda her ülkenin sosyal ve kültürel oluşumu, tarihi gelişimi rol oynamaktadır.

Bildiğimiz gibi eski Başbakanlarımızdan Sayın Ferit Melen geçenlerde gazetelerden okuduğumuza göre, şimdiki Türk siyasal hayatının daha ziyade iki büyük parti etrafında kutuplaşma eğilimi gösterdiğini ve bunun siyasal hayatımız için giderek büyük bir tehlike oluşturduğunu ifade etmiştir. Bazı görüşlere göre de 1960 Askeri Müdahalesi'nin nedenleri arasında seçim sisteminin çoğunluk sistemi olması da yer almaktadır. Bu fikrin taraftarlarına göre, elde ettiği göreceli adı bir çoğunlukla bir siyasal parti meclisteki sandalyaların ezici çoğunluğunu ele geçirebilmektedir. Bu durumda, o partinin ülke düzeyindeki genel oy sayısı ve oranı ile meclisteki temsil sayısı ve oranı arasında büyük bir karşıtlık, zıtlık ortaya çıkmaktadır. Bir başka deyişle siyasal gerçeğe tabandaki sosyolojik gerçeğe yüzeydeki hukuki gerçek (Temsil) arasında bir terslik, çelişki bulunmaktadır. Meclisteki muhalefete bu sistemde hükmedebilen bir siyasal iktidar çok defa muhalefeti bir kenara iterek, temel önemli, hayati meselelerde bile bir diyalog, uzlaşma ortamı aramadan tek başına istediği yasaları bazen temel hukuk prensiplerini ve ölçülerini de zorlayarak «çoğunluk İlkesi adına» parlamentodan geçirebilmektedir. Bu da, giderek iktidar - muhalefet kavgasını, sürtüşmesini sertleştirmekte, rejim bunalıma düşmekte, az gelişmiş ülkelerde ve Türkiye gibi ülkelerde de örneklerini gördüğümüz üzere sonunda askeri müdahalelere yol açabilmektedir.

Gerçekten, 1950 - 1960 arasındaki dönemde uygulanan seçim sistemi ve bunun parlamentoya yansıyan sonuçlarını göz önünde tutan araştırmacılar, 1960 Müdahalesinin nedenleri arasında bu faktörü de göz ardı edememektedirler.

Bilindiği üzere, Türkiye'de 1946 yılına gelinceye kadar tek parti dönemi egemendi. Seçimler, öteden beri alışıldığı üzere, adi çoğunluk sistemiyle yapılmıyordu. Tek partinin adayları dışında diğer adayların bu seçimlerde kazanması fiilen olanaksız gibiydi. Seçimler iki dereceliydi. Uygulamada, parti liderinin, şefin ve parti yönetiminin gösterdiği adaylar seçiliyordu. **Tek parti sistemi, şeflik kurumu (ebedi şef, milli şef), resmî, tek ideoloji (Kemalist ideoloji)** siyasal yaşama egemendi. Bir savaş ve ihtilâl sonucu Saltanatı yıkmış, Hilafeti kaldırmış ve batı uygarlığı yolunda devrimci atılımlar yapmış ve bu arada iç isyanlarla boğuşmuş bir ülkede tek partili otoriter sistem, kurucularınca, ideal,

kalıcı bir sistem olarak değil, çağdaş demokrasiye geçiş yolunda bir ara dönemi olarak görülmüştü. **Devrimci atılımların ana amacı da, demokrasinin altyapısını oluşturmaktır.** İşte bu koşullar altında, seçimler, çoğulcu batı demokrasisindekiler gibi yapılamamıştı.

Fakat, 1945 yılında, otoriter ve totaliter rejimlerin savaş'ta yenilmesi, Nazi Almanya'sı ile Faşist İtalyan sistemlerinin çökmesi üzerine demokrasi, düşünce özgürlüğü, çok partili rejim, serbest, tür ve genel seçimler kavramı Türkiye'de de ortaya çıktı ve giderek güç kazandı. 1946 seçimlerinde, ilk defa olarak birden ziyade partinin seçime girdiğini, kısıtlı da olsa değişik siyasi fikirlerin bu dönemde ortaya atıldığını görüyoruz. Yine seçim tarihimizde, ilk defa, **1946 seçimleri tek dereceli olarak yapılmıştır. Azınlık adayları da bu seçimde, değişik partilerden aday gösterilebilmişlerdir. 1946 Seçimlerinde, geleneğe uygun olarak adi çoğunluk sistemiyle uygulanmıştı.** (İlk çoğulcu ve tek dereceli genel seçim olmasına karşın, 1946 seçimlerinin tamamen serbest ve hür olarak cereyan etmediği, birçok yerde adaylara ve halka baskı yapıldığı ve hatta seçim sandığından çıkan sonuçlarının değiştirildiği muhalefet tarafından ileri sürülmüş ve bu tür iddialar 1950 yılına kadar sürdürülmüştü.)

1950 yılında yapılan genel seçimler ise, halk iradesinin tamamen serbest, hür ve demokratik koşullar altında belirlediği pürüzsüz bir seçim olmuştu. Yine adi çoğunluk sistemiyle yapılan bu seçimler sonucunda **siyasi iktidar demokratik bir biçimde el değiştirmiş** ve Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana. (Çok kısa süren 1924 -25 Terakkiperver Fırka ve 1930 Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyleri hariç) Parti monopolünü elinde tutan CHP, muhalefete geçmiş; buna karşın, yine Atatürk dönemi başbakanlarından Celal Bayar'ın liderliğindeki DP İktidara gelmiştir. CHP ülke genelinde verilen oyların aşağı yukarı % 40'ını DP % 60'ını aldığı halde, adi çoğunluk sisteminin sonucu olarak DP meclisteki sandalye sayısının çok büyük bir bölümünü kazanmıştı. Aslında, tabandaki gerçek oy oranı ve oy sayısı, sosyolojik açıdan bakıldığında, DP'nin parlamentoya bu kadar sayıda, adeta ezici biçimde milletvekili sokmasını pek haklı ve adil göstermiyordu.

Öte yandan, işaret edelim ki, milli egemenlik kuramınının 18. asırda olduğu gibi katı bir şekilde yorumlanışı; çoğunluk kavramına verilen mekanik anlam ve adetâ biçimsel bir demokrasi anlayışı; temel siyasal sorunlarda diyaloga ve uzlaşmaya gılmek istemeyiş; otoriter pederşahi liderlik ve yönetim anlayışı; toplumsal yapıda demokratik kurumlaşmanın çok zayıf olması; Orta Asya'dan ve İslâmi devlet telâkkilerinden gelen merkezîyetçi hiyerarşik siyasal ve toplumsal yapı gibi fak-

törler, uygulanan seçim sisteminin de etkisiyle, az zamanda iktidarın muhalefet üzerine gitgide artan bir baskı yapmasını; muhalefetin de II. Meşrutiyet'teki parti kavgası geleneğine uyarak bir an önce iktidara gelmek için demokrasi dışı yol ve yöntemlere koymak istemesi, demokrasi oyununun, az zamanda çığırından çıkarak, 1960 yılında, ordu müdahalesi ile noktalanmasına yol açmıştır.

1960 askeri müdahalesinden sonra, Kurucu Meclis'e hazırlatılan ve 1961 yılında halkoyuna sunup % 60'dan biraz fazla evet oyu alan 1961 Anayasası, demokratik seçimin temel ilkelerini bütün unsurlarıyla beraber Anayasa'ya koymuş; bir çok yeni kurum gibi Anayasa Mahkemesi'ni de devletin temel organları arasında göstermişti. Hemen işaret edelim ki, 1961 Anayasası 1924 Anayasasından farklı olarak egemenliğin kullanılmasını tek başına TBMM'ye değil, Anayasanın koyduğu esaslara göre, **yetkili organlara** vermiştir. Bu organlardan birisi de Anayasa Mahkemesi idi. Öte yandan, 1961 Anayasasında seçim sistemi ile ilgili herhangi bir Hüküm yoktu. 1924 Anayasasında da böyle bir hüküm mevcut değildi. 1961 Anayasası, seçim sisteminin ve seçim tarihinin saptanmasını yasama organına bırakmıştı. Bunun üzerine 1961 yılında hazırlanan seçim kanunu ile seçim sistemi Millet Meclisi için nisbi sisteme dönüştürülmüştü. Ancak Millet Meclisi seçiminin nisbi sistemle yapılmasına karşın, ikinci meclis olan Senato'da seçimler çoğunluk esasına göre yapılıyordu.

1965 Milletvekilleri seçimleri, seçim kanunu daha önce, koalisyonlar döneminde değiştirildiği için, milli bakiyeli, barajlı D'Hondt sistemiyle yapıldı. Buna rağmen, Adalet Partisi'nin Mecliste büyük çoğunluğu alması ve tek başına iktidar olmasıyla sonuçlandı. Bu seçimin diğer bir özelliği milli bakiye usulüyle Türkiye İşçi Partisi'nin de Millet Meclisi'ne 15 kadar milletvekili sokmasıydı. Bunun üzerine iktidarda bulunan AP, 1969 seçimleri yaklaşırken (1968 yılında) seçim sistemini değiştirmiş ve **barajlı D'Hondt sistemini getiren** yeni bir kanun hazırlamıştı. Bu kanun teklifi, yapılan itirazlara rağmen, Mecliste kanunlaşmış ve CHP'nin başvuru üzerine Anayasa Mahkemesi 1968 yılında verdiği bir kararla yeni seçim kanununu Anayasa'ya Anayasa'daki eşitlik ilkesine, demokratik hukuk devletine, partilerin serbestçe çalışması ilkesine aykırı bularak iptal etmişti. Bu karar o zaman büyük tartışmalara yol açmış özellikle iktidar partisi mensupları Anayasa Mahkemesi'ni şiddetle eleştirmişler ve Anayasa Mahkemesi'nin Meclis iradesi üstünde sanki süper bir organmış gibi karar verdiğini öne sürmüşlerdi.

Sonuç itibarıyla, Anayasa Mahkemesi'nin bu kararı üzerine **1969 seçimleri barajsız D'Hondt sistemine göre yapılmış** ve AP buna rağmen

men parlamentoda gerekli çoğunluğu yine sağlayabilmişti. 12 Mart 1971 askeri müdahalesinden sonra gidilen 1973 genel seçimlerinde ve daha sonra 1977 Milletvekili seçimlerinde de hep nisbi seçim sistemi uygulanmıştı. **Fakat bu dönemde, yani 1973-1980 yılları arasında, Nisbi seçim sistemi koalisyon hükümetlerine vücut vermiş ve bu arada ülkede istikrar ve güven'de giderek bozulmuştur.** Anarşi ve terör de hızla tırmanmaya başlamıştı. Bu duruma bakanlar, ülkedeki kargaşanın ve kaosun yegane nedeninin nisbi seçim sistemi olduğunu sanmışlar ve bu görüşü savunanlar, ülkedeki huzursuzluğu önlemek için, çoğunluk sisteminin uygulanmasının şart olduğunu ileri sürmüşlerdir. Kanımca, seçim sistemi Türkye'deki istikrarsızlığın, ve kargaşanın asıl nedeni değil, yan sebeplerinden biridir. Asıl sebep, ne kanunlarda ne de sistemdedir. **Fikirince asıl sebebi kanunu yapanların ve uygulayanların zihniyetlerinde, davranışlarında ve siyasal kültür ortamındadır.**

1980 askeri müdahalesin'den sonra 1982 yılında oluşturulan Kurucu Meclisce kabul edilen yeni Anayasa, bilindiği üzere, halk oyna sunulmuş ve bu Anayasa halkın büyük çoğunluğu tarafından onaylanmıştı. Yeni Anayasa da, 1961 Anayasası gibi, egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğunu, ama milletin egemenliğinin, Anayasa'nın koyduğu esaslara göre, **yetkili organlar eliyle kullanılacağı** 6. maddede öngörülmüştü. Bu organlardan biri de kuruluşu ve yetkileri **Anayasa'nın Yüksek Mahkemeler bölümünde** gösterilen ve görev ve yetkileri 148. maddede belirlenen Anayasa Mahkemesidir. Bu maddeye göre Anayasa Mahkemesi'nin görevleri arasında, kanunların (bu arada doğal olarak seçim kanunlarının) Anayasaya şekil ve esas bakımından uygunluğunu denetleme görevi yer almış bulunmaktadır.

1984'ten bu yana Seçim Sistemi ve Anayasa Yasası

1982 Anayasa'sı 1961 Anayasa'sı gibi, Anayasa'da seçim sistemi ile ilgili herhangi bir hüküm getirmemiş, seçim sisteminin belirlenmesini yasama organının çıkaracağı kanunlara bırakmıştı. Bunun üzerine TBMM çıkardığı yeni bir kanunla milletvekili seçimlerinde seçim sistemini yine nisbi sistem olarak benimsemişti. Aslında konuşmamızın başlarında da belirttiğimiz gibi, seçim sisteminin belirlenmesinde o ülkenin şartları, tarihi gelişimi gibi temel unsurlar gözönünde bulundurulmalı ve istikrar ilkesiyle adalet ilkesini bağdaştıran bir seçim sistemi kabul edilmelidir. Fikirimce doğrusu budur.

Anayasa Mahkemesi, seçim kanunlarıyla ve bu kanunlarda yer alan seçim sistemi, baraj usulü, kontenjan adaylığı, seçim zamanının saptanması, seçim takviminin düzenlenmesi, seçim propogandası gibi

konularda, bu konular dava olarak önüne getirildiği takdirde nasıl bir tutum takınmış ve hangi kararları vermiştir? 1968 yılında seçimde baraj usulünü Anayasa'ya uygun görmeyen Anayasa Mahkemesi, 1984 yılında verdiği bir kararla, yerel seçimlerde konan barajı Anayasaya aykırı bulmuş ve konulan baraj hükmünü iptal etmiştir.

Öte yandan, Kurucu Meclisin çıkardığı seçim kanunu milletvekili seçimleri için barajı % 10 olarak saptamıştır. % 10'luk baraj, hem yurt genelinde partilerin Meclise girebilmeleri için gerekli olan ve aynı zamanda her seçim çevresinde milletvekili çıkarabilmek için zorunlu asgari orandı. Küçük partilerin, özellikle radikal partilerin Meclise girmeleri, bu çift barajla önlenmiş oluyordu. Bu suretle, 1982 Anayasa'sı ve onun tamamlayıcı parçaları olan temel kanunları, bu arada seçim kanunu yapan güç, istikrar prensibi adına, küçük partilerin parlamentoya girmelerine engel olmuştu.

Şimdi Türk siyasi hayatı bakımından burada sorulması gereken temel soru fikrimce şudur: Bu % 10'luk baraj, Türkiye gibi gelişen, yeni ve değişik fikirler üretmek zorunda olan bir ülke için çok yüksek ve adaletsiz değil midir? Bu uygulama sonucunda 1987 genel seçimlerinde kullanılan oyların aşağı yukarı yüzde 20'si boşa gitmiş ve milyonlarca geçerli oy bir tek milletvekilini bile Meclise sokamamıştır. Hemen söyleyelim ki % 10'luk baraj, Avrupa'daki demokratik ülkelerin bir çoğunda yoktur. F. Almanya'da baraj oranı bilindiği üzere, genelde % 5'tir; İskandinav ülkelerinde bu baraj % 3 veya daha aşağılardadır.

Öte yandan üzerinde durulması gereken bir başka nokta da şudur: Halen uygulanmakta olan seçim sistemi nisbi temsil olmakla beraber, bu çift baraj ve kontenjan usulü sayesinde, nisbi sistemle dahi ve son seçimlerde görüldüğü üzere % 36 gibi bir oranla bile meclisteki sandalyelerin çok büyük bir bölümünü tek bir parti kazanabilmiştir. Bundan da çıkan sonuç şudur: **Sadece seçim sisteminin çoğunluk veya nisbi sistem olması değil, bu sistemle getirilen ek düzenlemeler yani baraj kontenjanlar, seçim çevresi değişikliği vs. gözönünde tutulmalıdır.** Uygulamada bilindiği üzere 1965'de ve 1969'da AP kendisi için elverişsiz gözükken nisbi sistemle bile tek başına seçimleri kazanabilmiş ve Mecliste gerekli çoğunluğu sağlamıştı. Şimdi ki iktidar da, istikrar gerekçesiyle sıklıkla seçim kanunlarına el atarak tek başına iktidar olmak yolunu sürekli olarak sağlamak istemektedir. Eskiden seçim devrelerinin iller oluşuna karşın, yeni sistemin altından ziyade milletvekili çıkaracak illerde, seçim çevrelerini çoğaltması ve Ankara, İstanbul, İzmir gibi büyük ve kalabalık illerde seçim

çevrelerinin bu şekilde çok artırılması dikkatimizi çeken bir husustur. Altı milletvekili çıkaracak çevrelerde kazanılacak milletvekili sayısının hesaplanmasında bölme işleminin bir eksik sayıyla yapılması usulü kuşkusuz önde giden partiyi çok avantajlı kılan usüllerdir. Bir kere işaret edelim ki, **çağdaş batılı demokratik ülkelerde seçim kanunlarıyla bu kadar sık bir şekilde oynanmamaktadır.** Örneğin, F. Almanya'da başta da söylediğimiz gibi, seçim barajı vardır ve baraj ülke genelinde % 5'tir. Bu barajın en fazla % 10'a kadar çıkabilmesi ancak **istisnai durumlarda ve objektif koşullarda olabilmektedir.** Gerek Federal Yüksek Anayasa Mahkemesi gerekse Bavyera Anayasa Mahkemesi kanun koyucunun seçim kanununu düzenlemede tamamen serbest olmadığını, keyfi hareket edemeyeceğini kararlarıyla belirtmişlerdir. Bu objektif sebepler, Anayasa Mahkemesine göre devletin varlığını tehdit eden faaliyetlerde bulunan radikal partilerin veya seçim ameliyesini, seçim sürecini tüzumsuz yere işgal edecek çok küçük partilerin devreden çıkarılması amacına yönelmelidir. Federal Yüksek Mahkeme, bu açıdan hareketle Danimarka asıllı göçmenlerin egemen bulunduğu Schleswig Holstein Partisi'nin çok küçük bir parti olmadığını, çünkü seçimlerde doğrudan doğruya bir kaç milletvekili çıkardığı gibi bazı seçim çevrelerinde de yüzde 20 oranında oy elde ettiğini belirtmiştir. Öte yandan Bavyera Anayasa Mahkemesi de Bavyera Komünist Partisi dolayısıyla verdiği kararda, **seçim barajını yükseltmede objektif şartların bulunması gerektiğini vurgulamıştır.** F. Almanya'da seçim çevrelerinin sınırlarında kanunla değişiklik yapma sorununa gelince, bu ülkede bu konuda şöyle ilginç bir uygulama yapılmaktadır. Özellikle Doğu Almanya'dan gelen göçmenler sebebiyle veya başka nedenlerle bir Länder'de (eyalet) ve ilgili seçim çevrelerinde % 33 veya daha fazla nüfus artışı veya nüfus eksilmesi varsa, seçim çevreleri oylamada nüfus dengesini sağlayacak biçimde yeniden düzenlenmektedir.

Öte yandan yeni il ve ilçeler kurulması gibi usullerle de seçim sonuçlarını değiştirebilme olanağını dolaylı olarak iktidarlar ellerinde tutabilmektedirler. ABD'de bir zamanlar sık sık uygulanan ve sonuçta 1964 yılında Federal Yüksek Mahkeme'nin iptal kararıyla bozulan Gerrymandering sistemine benzer yöntemlere gidilmesi hukuk devleti ve genel eşitlik ilkesi bakımından doğru değildir.

Yerel Seçimler ve Anayasa Mahkemesi

Bilindiği üzere, bu yakınlarda çıkarılan bir kanunla, Anayasamıza göre 5 yılda bir yapılması gereken yerel seçimlerin zamanını tespit, kanun yapıcının (dolayısıyla meclisteki çoğunluğun) iradesine bırakılmıştır. Bu kanunun getirilmesini savunanlar tıpkı Anayasa'nın 77. mad-

desinde olduğu gibi Millet Meclisi'nin seçimlerinin 5 yılda bir yapılacağı hükmünü, Meclisin bu süre dolmadan yenilenebileceğine izin veren fıkrası dolayısıyla, seçimlerin yenilenebileceğini, yani süre dolmadan seçimin öne alınabileceğini veya daha sonraya bırakılabileceğini öne sürmektedirler.

Genel seçimler için Anayasamız böyle bir imkân tanımış olmakla beraber, kanımızca yerel seçimlerin tarihi konusunda, **Anayasa'nın 127. maddesine göre, böyle bir imkân mevcut değildir.** Gerçekten Anayasa'mızın 127. maddesinin 3. fıkrası şöyle demektedir: «Mahalli idarelerin seçimleri, Anayasanın 67. maddesindeki esaslara göre 5 yılda bir yapılır.» Bu hüküm kesin ve açıktır. Anayasanın 77. maddesinde de olduğu gibi bu süre dolmadan seçimlerin yapılması, öne alınması veya 78. madde de olduğu gibi ertelenmesi mümkün değildir. **Bundaki amaç, demokratik sistemin alt taşını oluşturan ve daha çok teknik, idari, yerel hizmetler veren yerel yönetimde istikrarı ve devamlılığı sağlamaktır.** Bu itibarla çıkarılan yeni kanunda, Millet Meclisi'ne bir kararla seçim tarihini istediği gibi saptayabilmesi öne alması ya da daha sonraki bir tarihe bırakması, fikrimce mümkün değildir.(1) Doğru da değildir.

Hernekadar bir çok ülkede, bu arada İngiltere'de, seçim tarihinin saptanması hususunda parlamento çoğunlukları karar verme durumunda olmakla birlikte bu sorun her ülkenin Anayasa'sına veya yazılı Anayasa'sı olmayan ülkelerde geleneklere ve teamüllere göre çözülmektedir. Bizim Anayasa'mızda yerel seçimlerin 5 yılda bir yapılacağı kesin hükmü karşısında seçim tarihini öne almak veya bu dönemi uzatmak caiz değildir.

IV. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Çok dikkate değer bir gözlemdir ki, bizde iktidar ve muhalefet yer değiştirince, takındıkları roller de değişmektedir; yani, iktidara gelenler çok defa muhalefette iken söylediklerini unutmakta; hatta onun tam tersi işler yapabilmektedirler. Biz bunu, iktidarların ve muhalefetlerin seçim kanunu ve seçim düzenleri hakkında sık sık fikir değiştirmelerinde açık olarak görüyoruz. Niçin? Çünkü, iktidarlar seçim kanunlarını daima kendilerine yarar sağlayacak şekilde değiştirmek istemektedirler. Oysa, Federal Almanya'da 1952 - 1968 yılları arasında ge-

(1) Nitelikli Anayasa Mahkemesi bu tebliğin sunulmasından bir ay sonra verdiği kararla sözü geçen kanunun bu hükmünü iptal etmiştir. Bu durumda yerel seçimler 1989 yılının Mart ayında yapılacaktır. Yeni seçim takvimi de buna göre düzenlenmiştir. Ve çalışmalar yürümektedir.

çen 16 yılda seçim kanununa, sadece bir defa dokunulmuştur. Bizde ise, yalnız 1987-88 yılları arasında, -yakında gerçekleşecek değişiklik hariç- seçim kanunları yedi defa değiştirilmiştir. Bu durum, bir kısmı Anayasa Mahkemesince geri çevrilen ve iptal edilen kanunlarının yerine yenilerini yapmak zorunluluğundan doğsa bile, önemli bir kısmı da nisbeten az bir oranla, örneğin % 36 oyla meclis sandalyalarının nasıl üçte ikisinin kazanılıp iktidar olunacağıının hesabından doğmaktadır⁽²⁾. Türkiye, gelişmiş tamamen kalkınmış bir ülke olsa, böyle bir anlayış belki bu kadar itiraz ve tepkiler çekemeyebilirdi. Ancak, milli geliri düşük, milli gelir dağılımı gayri adil, vergi sistemi yeterli olmayan, iç ve dış borçları çok süratle artan bir toplumda, seçim kanunlarıyla devamlı oynamak süratiyle iktidarda kalmaya çalışmak, sonuçta toplumun istenmeyen noktalara gelmesine neden olabilir. İktidarların bunu iyi bilmeleri ve tutumlarını buna göre ayarlamaları gerekir.

İktidar için söylediklerimizi muhalefet için de söyleyebiliriz. Evvelce iktidarda iken muhalefet durumuna düşen partiler ve liderler gariptir, iktidarda iken söylediklerini birden unutarak, yepyeni rollere bürünmekte ve değişik ağızlar kullanmaktadırlar. Bu da, muhalefetin samimiyeti ve ciddiyeti konusunda toplumsal vicdanda bazı soru işaretleri doğurmaktadır. Buna ait sayısız örnekleri Türk siyasal yaşamından vermek mümkündür.

Türk siyasal hayatına böylece kritik ve objektif bir açıdan yaklaşıldıktan ve onun küçük bir anatomisi (teşrihi) yapıldıktan sonra, şimdi gerek seçim düzenleriyle ilgili olarak gerekse Türk siyasal rejimiyle ilgili olarak neler yapılması gerektiği sorusuna cevap vermeye çalışalım.

Anayasa ve kanun değişiklikleri, bu arada seçim düzenleri konularında bir yandan ileriye yönelik; çağdaş, demokratik hukuk devleti yönünde olumlu ve somut adımlar atılır ve Türk siyasal yaşamı önündeki kısıtlayıcı, engelleyici Anayasal ve yasal hükümler kaldırılırken somut siyasal kurumlaşmayı ve sağlıklı siyasal yapılaşmayı gerçekleştirecek siyasal kültür ortamını zengin unsurlarla besleyecek köklü adımlar atılması gerekir. Bilinçli bir kamuoyunun, ancak gelişmiş bir siyasal kültür ortamında ve kitlelere yaygın bir siyasal eğitim kanalıyla gerçekleşebileceğini hiç unutmamalıyım. Bu kurumlaşmanın ve yeniden yapılaşmanın yaratılmasında başta televizyon olmak üzere kitle

(2) Bilindiği üzere iktidar partisi Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararı üzerine yerel seçimlerin tarihi ile ilgili Anayasa maddesini değiştirmiş fakat 1988 Eylül ayında yapılan referandumda bu anayasa değişikliği halk tarafından reddedilmiştir.

haberleşme araçlarının ve tüm eğitim kurumlarının (üniversite dahil) yaygın ve etkin biçimde kullanılması üzerinde önemle durulacak bir konudur.

Son söz olarak, demokrasiyi sağlıklı işler bir hale getirecek olan asıl unsurun sık sık kanun ve sistem değişikliklerinden çok, yukarıda işaret ettiğim siyasal kültür ortamı ve siyasal eğitimle ilgili kurumlaşma sağlıklı yapılaşma ve insan sorunu olduğunu kabul etmenin ve bundan böyle dikkatleri bu yönde yoğunlaştırmanın Türk demokrasisine daha yararlı olacağını belirtelim.